

Gere László

A szigligeti vár ásatása 1992–2000

A vár rövid története

Szigliget a Tapolcai-medence déli részén, a Balaton partján helyezkedik el. A környező síkságból kiemelkedő hegycsoport leginkább különálló tagja a Várhegy, tetején a középkori vár romjaival. A középkor folyamán a szigligeti hegyeket a Balaton Tapolcáig felnyúló öblei ölelték körül.

A tatárjárás után, felismerve a környék jól védhető voltát, IV. Bélának egy 1260-ban írt okleveléből arról értesülünk, hogy a király a Balaton egyik szigetét (Szigliget) a pannonhalmi bencéseknek adja, hogy ott várat építsenek. Favus apát építtette fel a várat 1260–62 között. A királynak annyira megtetszett a „jó és hasznos vár” – ahogyan egyik oklevelében említi –, hogy már közvetlenül megépítése után visszavette azt a bencésektől, s más birtokokat adott nekik cserébe.

A szigligeti vár 1344-ig királyi vár volt. 1348-ban azonban már Mórocz Simon birtokában találjuk. 1424-ben is az ő leszármazottai bírták, akik kölcsönösen örökösödési szerződést kötöttek a Laczk családdal. Bár a család nem halt ki, 1445-ben az országbíró a várat mégis Újlaky Miklósnak adja át. A vár ezek után egészen 1524-ig az Újlaky család birtokában marad. Újlaky Lőrinc herceg halála után a leányági örökösök tiltakozása ellenére a várat a királytól a tóti Lengyel család szerzi meg 1525-ban.

A tóti Lengyel család 18. századig tartó folyamatos birtoklását két kisebb epizód szakította csak meg. A mohácsi csatavesztés után a Zápolya Jánoshoz csatlakozó Lengyel család birtokait I. Ferdinánd elkobozta, és az akkor még hozzá hű Török Bálintnak adományozta. A várat Török Bálint familiárisának, Martonfalvy Imre deáknak mégis kisebb ostrommal kellett elfoglalnia, aki naplójában leírta ezeket az eseményeket az 1531–1540. évekről szóló részben. Szigliget ettől az időtől a végvári harcok színhelyévé vált.

A vár kutatástörténete

Az első állagmegóvó munkákat 1913-ban végezte a Műemlékek Országos Bizottmánya. Újabb helyreállítási munkákra csak 1953-ban került sor. Dr. Gerő László irányításával ekkor tárták fel a ciszternát, s helyreállították többek között a felsővár ÉNy-i sarkához kapcsolódó kerék tornyot. Az 1965–66. évi helyreállítási munkák az addigiaktól jóval nagyobb méretűek voltak. Kozák Károly tárta fel a Ny-i várfal melletti épületeket. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség ekkor állította helyre a felsővár Ny-i falát. A feltárás és a helyreállítás a felsővárnak csak a Ny-i részére terjedt ki, az alsóvárban ekkor nem folytak munkák. A vár folyamatos karbantartása ekkor sem volt megoldott, állaga lassan romlani kezdett, s az erdő ismét kezdte visszahódítani a hegytetőt.

László Gere

The excavation of the Szigliget castle 1992–2000

The short history of the castle

Szigliget can be found in the southern part of the Tapolca Basin, on the bank of the Balaton. The most detached element of the hill group rising from the surrounding plains is the Várhegy (Castle hill) with the ruins of the medieval castle on its top. In the Middle Ages, the Szigliget hills were surrounded by the bays of the Balaton reaching as far as Tapolca.

A charter written by IV. Béla in 1260 tells that after the Tartarian invasion, having realised that the area was easy to protect, the king donated an island of the Balaton (Szigliget) to the Benedictine Order in Pannonhalma to build a castle there. Abbot Favus had the castle built between 1260–62. The king found the “good and useful castle”, as he called it in a charter, so attractive that he took it back from the Benedictine Order as soon as it had been built and gave them other estates instead.

The Szigliget castle was a royal castle until 1344. In 1348, it was already owned by Simon Mórocz. In 1424 his descendants were the owners, who signed a bilateral contract of succession with the Laczk family. Although the family did not die out, the Lord Chief Justice gave the castle to Miklós Újlaky in 1445. The castle remained in the possession of the Újlaky family until 1524. Despite the opposition of the descendants of the female line, the Lengyel family of Tót acquired the castle after count Lőrinc Újlaky's death in 1525.

Two short episodes interrupted the continuous possession by the Lengyel family of Tót until the 18th century. After the lost battle of Mohács, I. Ferdinand confiscated the estates of the Lengyel family who had taken the side of János Zápolya, and granted them to Bálint Török, who was as yet his fealty at that time. Yet Imre Martonfalvy, Bálint Török's clerk and vassal had to occupy the castle by a smaller siege, who described these events in his diary in the part about the events of 1531–1540. From this time Szigliget became the scene of the wars on the border.

The research history of the castle

The National Committee of Monuments carried out the first restoration works in 1913. The next reconstructions were started only in 1953. This year the cistern was unearthed and the round tower adjoining the NW corner of the upper castle was reconstructed, among others, under Dr. László Gerő's guidance. The reconstruction work in 1965–66 was carried out on a much larger scale than before. Károly Kozák unearthed the buildings at the western wall of the castle. The National Protectorate of Monument Protection reconstructed the western wall of the upper castle. The excavation and the reconstructions were restricted to the western part of the upper

1991-ben Paál József építészmérnök szervezésének köszönhetően létrejött a Szigliget Váralapítvány, amely avármegmentését tűzte ki célul. Az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ a szakmai háttérrel biztosítja.

A kutatások eddigi eredményei (1. kép)

A régészeti feltárás 1992-ben az alsóvárban kezdődött el, mára feltártuk annak északi és keleti felét, ez teljes területének megközelítően 70%-a. Ezen a területen megtaláltuk azokat az épületeket, amelyeket csak Giulio Turco hadmérnök 1569-ből fennmaradt felmérési rajzáról ismertünk eddig. Ez a vár legkorábbi és legpontosabb ábrázolása, ezen az alaprajzon a várat már mai formájában látjuk.

A várhegy 20 m-el alacsonyabb platóján akkor már felépült a közel 75 m hosszú és 35–50 m széles alsóvár. Korábban a kutatás az alsóvár kiépítését Martonfalvy Imrének tulajdonította, feltételezve ugyan, hogy annak fából már volt valamilyen előzménye. Így nem csoda, hogy nem kis meglepetést okozott az alsóvár É-i részén feltárt 6×2,5 m nagyságú torony. A toronyban a habarcsos építési törmelék felett három edény összeillő töredékeit találtuk: ami azt jelenti, hogy azok nem sokkal a torony megépítése után kerültek oda. Ezeknek az edényeknek a korát a 14. század második harmadára határozhatjuk meg. (2. kép) Mindez természetesen azt is jelenti, hogy az alsóvárnak illetve az É-i toronynak ekkor már állnia kellett.

A következő években az alsóvár korai voltának újabb bizonyítékát tártuk fel a mai Martonfalvy-rondella és a felsővár kapuja közötti meredeken emelkedő hegyoldalon. A sziklás hegyoldalt teraszosra faragták egykoron, s egy háromosztatú épületet építettek itt. Építészeti szempontból meglehetősen szokatlan megoldású a két szélső helyiség kialakítása. A 6×6 m nagyságú helyiségeket előbb 20 cm vastag és 40 cm magas gerendákból boronatechnikával építették meg. Az elkészült „faház” köré közel 60 cm vastag falat falaztak. A fal belső – gerendák felőli – síkja azonban egyenetlen, s csak elvétve érintkezik a boronafallal. A gerendafal és a kőfal között 10–20 cm-nyi légrés volt. Ezt az építkezési formát hazánk területén Sopronban, Kőszegen, és Székesfehérváron is megtaláljuk a 13. század második felétől a 15. század végéig keltezhető polgári házakban.

A szigligeti faburkolatos ház K-i fala azonos volt az alsóvár K-i falával. A háromosztatú épület É-i része már csak a terep emelkedése miatt is emeletes kellett, hogy legyen. Középső és D-i részét utólag egy előtérrel bővítették. A részben a sziklába vájt előtérből közvetlenül lehetett a középső, és egy lépcső közbeiktatásával a D-i helyiségbe jutni. A középső helyiség nem volt faburkolatos. Ennek az lehetett az oka, hogy innét fűthették az É-i és D-i faburkolatos helyiségek kályháit. A kályhákra utaló átégett földet és kályhacsempe-töredékeket meg is találtuk a középső helyiség bontási törmelékében.

Az épület elbontását a régészeti leletanyag egyértelműen a 16. század első felére határozza meg. Mint azt

castle, nothing was done in the lower castle. The continuous maintenance of the castle was not solved, its general condition started deteriorating and the forest began to recapture the hilltop.

In 1991, owing to József Paál architect's organisation work, the Szigliget Castle Foundation came to life with the purpose of rescuing the castle. The State Centre of Monument Reconstruction and Restoration provided the technical background.

The results of the investigations (Fig. 1.)

Archaeological excavations started in 1992 in the lower castle. By now we have unearthed its northern and eastern parts, approximately 70% of the entire territory. In this area we found the buildings known from Giulio Turco military engineer's survey sketch from 1569. This is the earliest and most exact depiction of the castle, and in this ground plan we can see the castle in its present form.

By that time, the the 75 m long and 35–50 m wide lower castle had already been built on lower plateau of the castle hill. Earlier, research attributed the construction of the lower castle to Imre Martonfalvy supposing, at the same time, that it had had a timber antecedent. So it is no wonder that the 6×2.5 m large tower unearthed in the northern part of the lower castle caused a surprise. The refittable remains of three vessels were found above the mortary debris in the tower, which means that they were placed there soon after the construction of the tower. These vessels can be dated from the second third of the 14th century. (Fig. 2.) All these logically also mean that the lower castle and the northern tower certainly existed at that time.

The next years we unearthed evidences of the early construction of the lower castle on the steep hillside between the present Martonfalvy rondelle and the gate of the upper castle. Terraces were carved into the rocky hillside and a building of three rooms was raised there. The two lateral rooms are rather unusual from an architectural aspect. The 6×6 m large rooms were first built of jointed timbers measuring 20 cm in thickness and 40 cm in height. Then a 60 cm thick wall was raised around the “timber house”. The interior, timber-side surface of the wall was uneven and rarely touched the timbers. There was an about 10–20 cm wide gap between the timber wall and the stone wall. This construction technology can be found in Hungary in Sopron, Kőszeg and Székesfehérvár in civil houses dated from the second half of the 13th century to the end of the 15th century.

The eastern wall of the house with timber covering at Szigliget was identical with the eastern wall of the lower castle. There must have been more than one storey in the northern part of the house of three rooms because of the rising ground. The southern and the central parts were later enlarged with an entrance hall. The central room opened directly from the entrance

Martonfalvy Imre naplójából tudjuk, ekkor (1530–1540) épült a rondella, aminek építése lehetett az épület lebontásának kiváltó oka. Az épület egyes részleteit – középső helyiség É-i és D-i falát, illetve a folyosó ÉNy-i sarkát – nem bontották el. A meghagyott épületfalakat és a felsővár ÉNy-i sarkánál lévő kerek tornyot egy palánkkal kötötték össze. Az így kialakított védmű ábrázolását – amely a rondellát és a felsővár kapuját egyaránt védte – megtaláljuk G. Turco (1569) alaprajzán és az úgynevezett karlsruhei metszeten is. A régészeti megfigyelések egyértelműen bizonyítják, hogy az előbb említett falak kivételével a 16–17. századi járósínek átfutnak a visszabontott épület összes többi részén.

Az 1995-ös ásatási évben, feltártuk a felsővár bejárata előtti farkasvermet és a bejárat előtti északi bővítést, amely egy nagyméretű toronyból és egy keskeny falszorosból tevődik össze.

A felsővár kaputornya a Ny-i oldal közepén lévő toronyhoz hasonlóan a várfal síkján belül helyezkedett el. A kaputorony előtt feltártuk a sziklába vájt – 4 m széles – szárazárkot, az árkot a korai időkben egy mérleg súlyos elven működő felvonóhid ívelte át.

A kapu védhetőségét nagymértékben fokozta az említett nagyméretű ÉK-i torony, amelynek napjainkra csak alapjai maradtak meg ugyan, azonban még egy századunk elején készült fotó tanúsága szerint is több emelet magas volt.

A farkasverem előtti kisebb sík területet – amely kiindulópontja lehetett egy a kapu ellen indított támadásnak – az említett ÉK-i torony építésével egy időben egy L alakú fallal zárták le, amely az ÉK-i tornyot és a Ny-i várfalat köti össze. Ennek a várfalnak és az ÉK-i toronynak a megépítése a 14. század első évtizedeire határozható meg.

Az 1997. év nyarán tártuk fel a Várhegy legmagasabb pontján, a keskeny sziklaplatón a vár legkorábbi részének romjait. A két végén toronnyal lezárt palotának korábban csak déli tornya volt ismert. A feltárás során a vártól jobb állapotban kerültek elő a palota alsó szintjének maradványai. A 19,5×3,5 méter belső méretű épület két kisebb helyiségből és egy nagyteremből állt. A 11 m hosszú nagyterem mindkét végéhez egy-egy 3–3,5 m hosszú kisebb helyiség kapcsolódott.

A déli helyiség maradt meg jobb állapotban, nemcsak boltozatának indítása, hanem a nagyterembe vezető ajtó tokjának lenyomata is megmaradt. A helyiség nyugati fala azonban annyira lepusztult, hogy csak azt lehetett megállapítani, hogy itt is volt egykoron valamilyen ablak.

A nagyterem – várudvarra néző – két ablaka valamivel jobb állapotban maradt ránk, ezeknek legalább szélessége hitelesen megállapítható volt. A nagyterem boltozatának magassága azonban megszabja az ablakok lehetséges maximális magasságát is. A nagyterem korai periódusában minden bizonnyal síkfödém volt, hiszen a boltozatot egy utólag épített vendégfal tartotta. A nagyterem északkeleti sarkában egy kívülről – az

hall, which was partly carved into the rock, and stairs led to the southern room. The central room did not have a timber covering. It was probably so because the stoves of the northern and southern rooms with timber coverings were heated from this room. The burnt soil and fragments of stove tiles were found in the demolition debris of the central room.

The archaeological finds date the demolition of the building from the first half of the 16th century. As Imre Martonfalvy's diary tells, the rondelle was built at that time (1530–1540), and this construction could lead to the demolition of the building. Certain parts of the building – the northern and southern walls of the central room and the northwestern corner of the corridor – were not pulled down. The remaining walls and the round tower at the NW corner of the upper castle were connected with a plank fence. The sketch of this defence work, which protected the rondelle and also the gate of the upper castle, can be found in G. Turco's ground plan (1569) and in the so-called Karlsruhe pair of engravings. Archaeological observations unilaterally prove that apart from the above-mentioned walls, the floor levels of the 16th–17th intersected all the other parts of the demolished building.

In 1995 we unearthed the moat in front of the upper castle and the northern annex in front of the entrance, which consisted of a large tower and a narrow passage between the walls.

The gatehouse of the upper castle, similarly to the tower in the middle of the western side, was built against the inside of the castle wall. We unearthed a 4 m wide dry ditch cut into the rock in front of the gatehouse, which was bridged by a drawbridge working on the principle of counterbalance in the early periods.

The above-mentioned large northeastern tower increased the defensibility of the gate. Only the foundation of the tower has been preserved, yet a photo from the beginning of the century shows that it had more than one storey.

The smaller flat area in front of the moat, from where an attack could be started against the gate, was closed by an L-shaped wall at the time of the construction of the above-mentioned northeastern tower. This wall connected the northeastern tower and the western castle wall. The construction of this wall and the northeastern tower can be dated from the first decades of the 14th century.

The ruins of the earliest part of the castle were unearthed on the narrow rocky plateau on the highest point of the Castle-hill in the summer of 1997. Only the southern tower of the keep closed by towers at the two ends had formerly been known. The remains of the lower level of the keep were preserved in a better condition than expected. The building measuring 19.5×3.5 m in the interior was divided into two smaller rooms and a large hall. Each a 3–3.5 m long smaller room joined the 11 m long hall at the two ends.

északi helyiségből – fűthető cserépkályha állt. Az északi kis helyiségben a kályha fűtőnyílásához kéménykürtő kapcsolódik.

Az 1999–2000. ásatási idényben tártuk fel a vár déli végében lévő épületet, amelyet Kozák Károly kápolnának nevezett. A 2–3 méter vastag pusztulási réteg első sorban kőtörmelékkel tartalmazott. A padló szint közelében több helyen is a bezuhant boltozat összefüggő darabjait találtuk meg. A boltozatdarabok többsége lapos kőből készült, az ablakokat, illetve az ajtót átívelő fiókok azonban 6,5 cm vastag és 28 cm hosszú vörös téglából készültek. A helyiség déli falán végig megmaradt a boltváll, illetve nyugati végén a boltozat egy nagyobb szakasza is. Az északi falon az ajtótól keletre szintén megmaradt a boltváll és a boltozat egy kisebb darabja. A helyiség keleti falát képező sziklafalon jól kivehető a dongaboltozat habarcslenyomata.

A lezuhant boltozatok alatt, a padlón talált leletanyagot főként kályhacsempe-töredékek alkották, ami a helyiség kápolnaként történő meghatározását erősen kétségesé teszi. Az a sárga agyagos feltöltés, ami a helyiség déli felében a padlót is alkotta, aláfut a déli fal alapozásának; vagyis a déli fal egy részét feltöltésre alapozták. A 2000. évi ásatás alkalmával egy kutatóárokkal átvágtuk a helyiség padlóját, ennek során a déli fal alapozása alatt talált gótikus mérnökves kályhacsempe töredékét találtuk. A „kápolna” előtti időszakból – a vár első járósíntjén – feltárt kemence tapasztásában talált kerámiatöredékek a vár építési korának meghatározásában nyújtanak majd segítséget.

A déli várfalon végzett korlátozott mértékű falkutatás legfontosabb megfigyelése az volt, hogy a „kápolnának” sem a nyugati, sem déli fala nincs kötésben a várfallal, sőt a déli torony nyugati falával sem.

A „kápolna” feltárásával egy időben a várudvar déli végén feltártuk azt a pincét, amelyről már Kozák Károly is tudott, de idő és pénz híján nem tudta feltárni.

Az 5×5 méter alapterületű pince nyugati felében a dongaboltozatnak csak középső harmada hiányzott. (3. kép) Keleti falának középső részét V alakban megfaragták, lehetséges, hogy ez valamilyen lejárattal függhetett össze. A pince keleti vége és a sziklafal között egy töredékes téglapadló maradványait tártuk fel. Ez a padló megközelítően 1–1,5 méterrel lehetett lejjebb a pince boltozatának tetejétől.

A pince alsó részében egy 3×3 méter alapterületű és 1,6 méter mély ciszternát alakítottak ki. A pince és a ciszterna együttes mélysége 6,87 méter. A ciszterna falát gondosan faragott kváderkövekből építették. A pince és a ciszterna fala közötti 50 cm széles résbe agyagot dörögöltek, ezzel biztosítva annak vízzárását. A pincében feltehetően utólag alakították ki a ciszternát. A ciszterna kváderei között másodlagosan felhasznált ablakszárkó és a pince alapozási beásásában talált leletek közötti időkülönbség legalább is erre látszik utalni.

A pince északi falának tanúsága szerint ennek az épületnek felmenő része is volt. Az udvarról az épület

The southern room was better preserved. We could unearth the start of the vault and even the imprints of the frame of the door leading into the large hall survived. The western wall of the room, however, perished to such a degree that the only thing we could observe was that there had been a window in it.

The two windows of the large hall opening onto the yard were somewhat better preserved, at least their width could be authentically measured. The height of the vault of the large hall determined the possible maximal height of the windows as well. In the early period, the large hall certainly had a flat ceiling since the dome was supported by a screen wall added later. There was a tile stove in the northeastern corner of the large hall, which was heated from outside, from the northern room. A flue joined the heating hole of the stove in the small northern room.

We unearthed the building in the southern end of the castle in the excavation season of 1999–2000. Károly Kozák called it a chapel. The 2–3 m thick demolition layer contained mostly stone debris. We found the coherent fragments of the collapsed vault at some spots near the floor level. Most of the vault fragments were made of flat stones, while the lintels above the windows and the door were built of 6.5 cm thick and 28 cm long red bricks. The impost was preserved in the entire length of the southern wall of the hall, just like a longer section of the vault at the western end. The impost and a shorter fragment of the vault were also preserved on the northern wall, east of the door. The mortar imprint of the barrel vault can be seen on the rock wall, which served as the eastern wall of the hall.

The finds under the collapsed vaults were mostly stove tile fragments, which makes the determination of the room as a chapel rather questionable. The yellow clayey deposition that composed the floor as well in the southern part of the hall ran under the foundation of the southern wall, which means that a stretch of the southern wall was founded on top of this deposition. In 2000, we cut through the floor of the hall with a trench, where we found the fragment of a gothic stove tile with tracery ornament under the foundation of the southern wall. The sherds found in the daubing of the oven from the period before the “chapel”, on the first floor level of the castle, will help in the determination of the date of the construction of the castle.

The most important observation of the limited wall investigations carried out on the southern wall of the castle was that neither the western, nor the southern wall of the “chapel” was linked to the castle wall or even to the western wall of the southern tower.

In parallel to the excavation of the “chapel”, we unearthed the cellar in the southern part of the castle yard, which Károly Kozák already knew but could not investigate for lack of money and time.

Only the middle third of the barrel vault was missing in the western part of the cellar, the ground surface

alsó szintjére vezető lépcső pofafalaiban jól láthatóak voltak a fa lépcsőfokok lenyomatai.

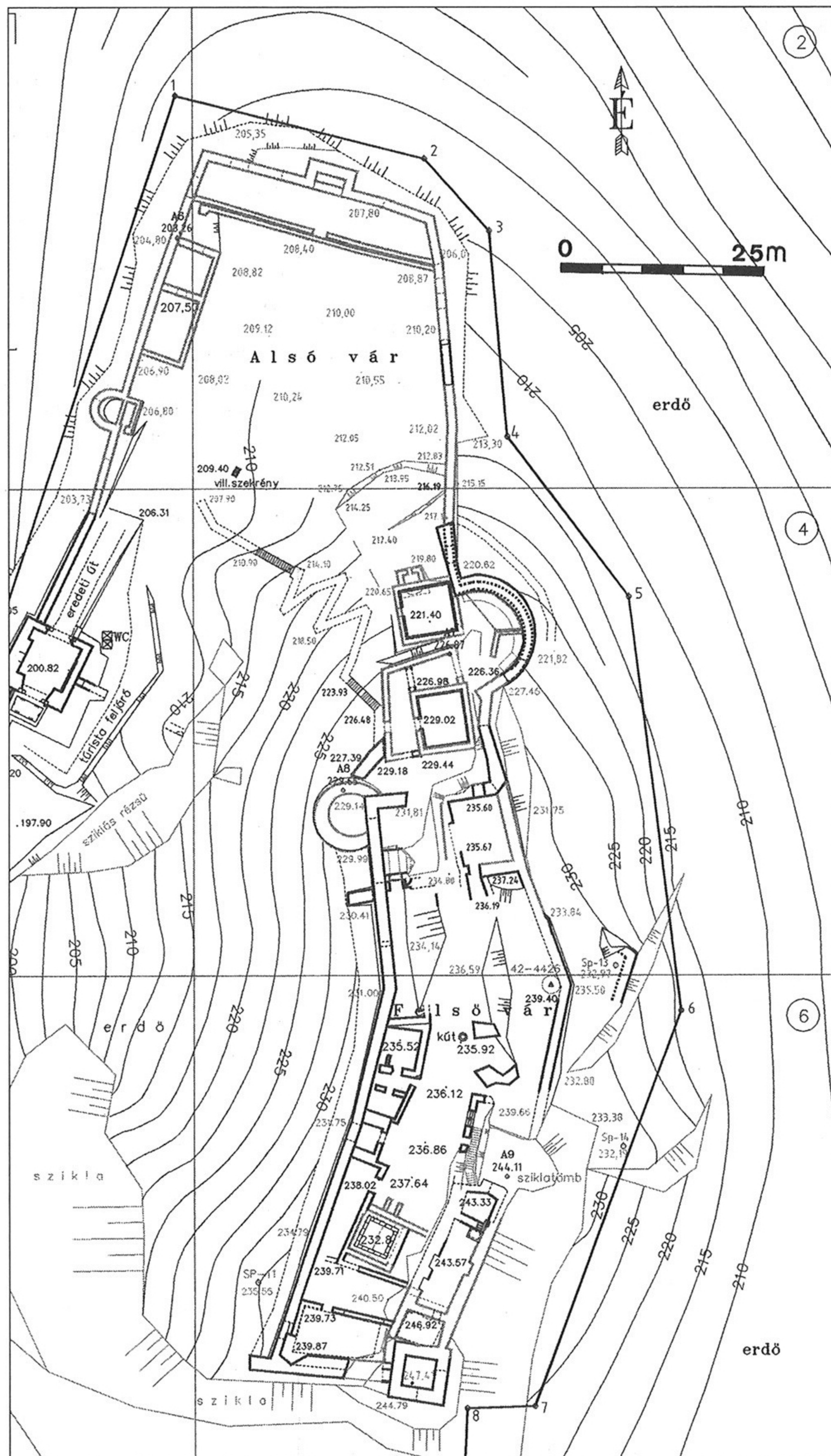
Ennek az alapincézett, közel négyzetes alaprajzú háznak az építési korát a 14. század második felére 15. század elejére határozhatjuk meg.

of which measured 5×5 m. The central part of the eastern wall was carved in a V shape, maybe in connection to an entrance. The remains of a fragmentary brick floor were unearthed between the eastern end of the cellar and the rock wall. This floor could be about 1–1.5 m under the top of the vault of the cellar.

A 3×3 m large and 1.6 m deep cistern was built in the lower part of the cellar. The total depth of the cellar with the cistern is 6.87 m. The walls of the cistern were made of finely dressed ashlar. Clay was rammed into the 50 cm wide space between the cellar and the wall of the cistern to seal off water. This cistern was probably built later into the cellar. At least this is what the secondarily used window jamb stone found among the ashlar of the cistern, and the chronological divergence among the finds found in the foundation pit of the cistern imply.

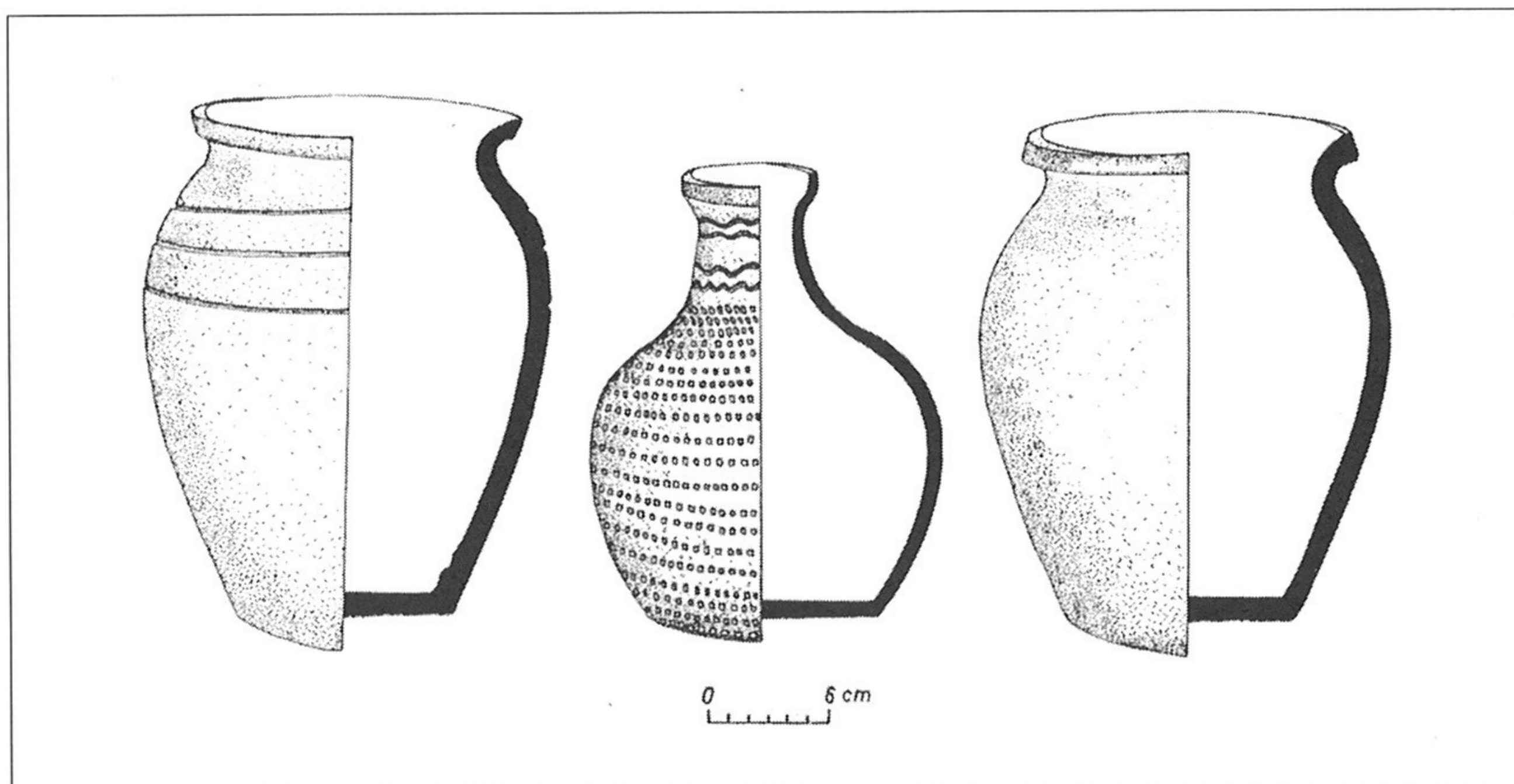
Judged from the northern wall of the cellar, this building had an overground construction as well. The imprints of the wooden stairs leading from the yard to the ground floor of the building can be seen in the wing walls of the stairs.

The construction of this house with an approximately square-shaped ground plan and a cellar under it can be dated from the second half of the 14th century and the beginning of the 15th century.

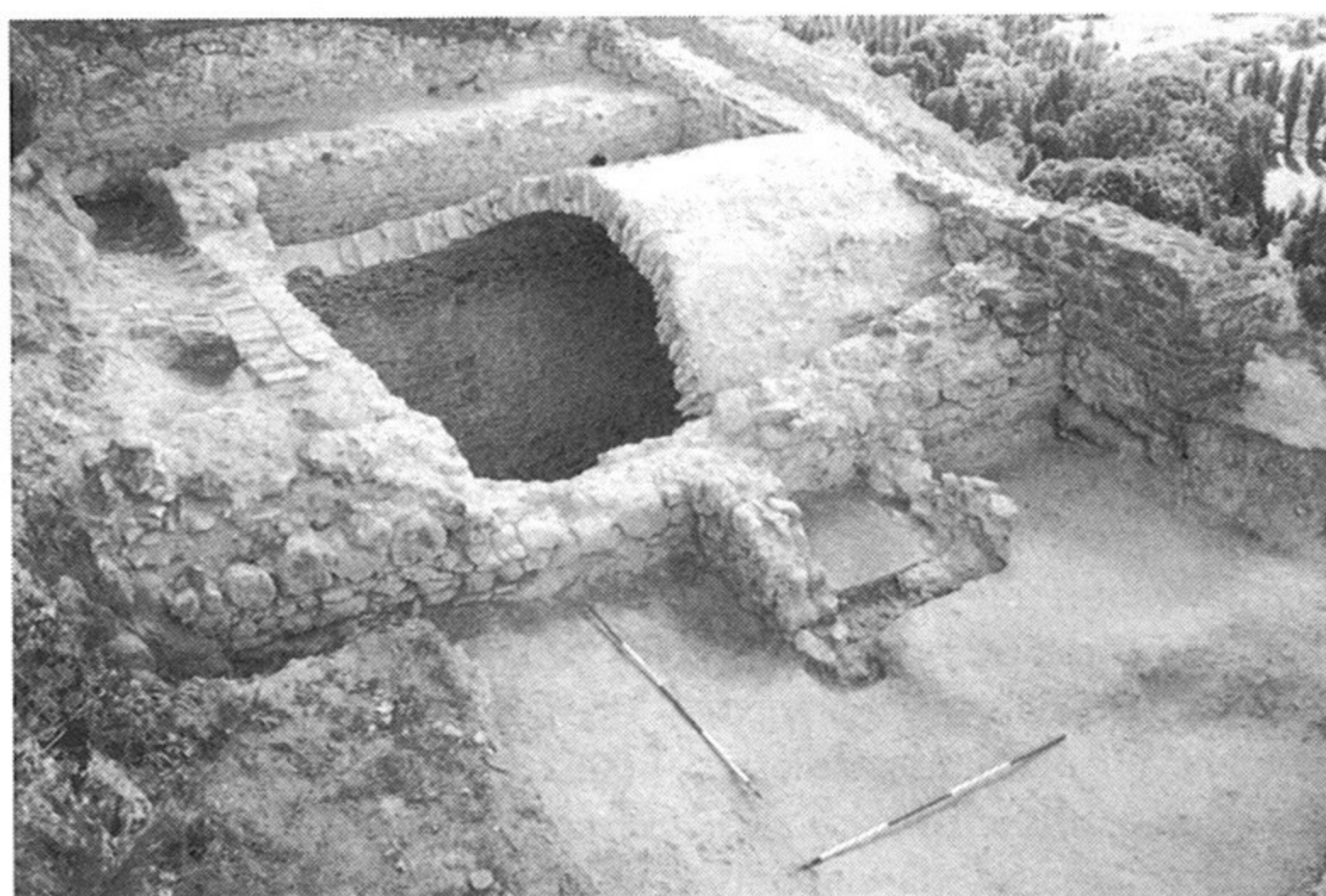
1. kép: Szigliget, Várhegy. Összesítő alaprajz az 1992–2000 között végzett kutatások eredményeivel

Fig. 1: Szigliget, Castle-hill. Complex ground plan with the results of investigations in 1992–2000.

2. kép: Szigliget, Vár. 14. századi edények az alsóvár tornyainak építési törmelékéből

Fig. 2: Szigliget, Castle. Vessels from the 14th century from the construction debris of the tower of the lower castle

3. kép: Szigliget, Vár. Feltárt pince a várudvar déli részében

Fig. 3: Szigliget, Castle. Unearthed cellar in the southern part of the castle yard

